

**ÜBER DIE BEGRIFFE TEMPUS, MODUS UND MODALITÄT
ZAMAN, KİP VE KİP(SEL)LİK KAVRAMLARI HAKKINDA ¹**

*Tahir BALCI*²

*Halime BALCI*³

ZUSAMMENFASSUNG

Die Begriffe Tempus und Modus werden in der türkischen Linguistik sehr oft im Rahmen der traditionellen Grammatik diskutiert. Obwohl sie beispielsweise in der Germanistik oder Anglistik strik voneinander getrennt werden, werden sie in der Turkologie sehr oft verwechselt. Viele Turkologen verwenden Begriffe wie "Modus des Tempus", was wissenschaftlich unhaltbar ist. Das Tempus bezeichnet den zeitlichen Abstand einer Tätigkeit, eines Vorgangs oder eines Zustandes hinsichtlich der Lokalisation in der Vergangenheit, in der Gegenwart oder in der Zukunft, wobei der Modus eine subjektive Stellungnahme des Sprachbenutzers zu diesen grammatischen Entitäten ermöglicht. Durch den Modus wird gezeigt, ob die Prädikation des Sachverhaltes infolge eines Wollens, eines Sollens, eines Müssens, eines Dürfens oder eines Mögens stattfindet. Durch Hinzufügung eines Modalverbs gewinnt die Prädikation eine bestimmte Richtung, die an und für sich als objektiv gilt. Die Klassifikation türkischer und deutscher Modi ist in mehreren Hinsichten unterschiedlich. Während in der türkischen Sprache zwei Modi unterschieden werden (bildirme kipleri, tasarlama kipleri), die wiederum in verschiedene Gruppen unterteilt werden, betrachtet man in der deutschen Grammatik den Imperativ neben dem Konjunktiv I (vergleichbar mit dem türkischen Evidentialis) und dem Konjunktiv II als einen eigenständigen Modus, ganz zu schweigen von Modalverben, die als Hilfsverbnen die Aussage-Möglichkeiten enorm erweitern. Hierbei müssen wir auch hervorheben, dass die Begriffe Modus und Modalität voneinander zu trennen sind. Während der Begriff Modus auf die allgemeine objektive Prädikation hinweist, die vor allem durch verbale lexikalische Mittel realisiert wird, dient die Modalität zur subjektiven Aussage und entsteht durch die verschiedensten sprachlichen Mittel.

Schlüsselbegriffe: Türkische Linguistik, Tempus, Modus, Modalität.

---

¹ Bu çalışma Çukurova Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Biriminin onayladığı 3171 numaralı proje çerçevesinde yapılmıştır.

² Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi, Alman Dili Eğitimi Anabilim Dalı, e-posta: tbalci@cu.edu.tr

³ Öğr. Gör., Çukurova Üniversitesi, Alman Dili Eğitimi Anabilim Dalı

ÖZET

Zaman ve kip kavramları Türk dilbiliminde geleneksel dilbilgisi çerçevesinde çok tartışılmaktadır. Bu kavramlar örneğin Alman ve İngiliz dilbilimi ile ilgilenenler tarafından pek karıştırılmamaktadır, oysa birçok Türkoloji uzmanı tarafından bu kavramalar birbiri yerine kullanılmakta ve dilbilgisel açıdan mümkün olmayan "zaman kipi" vb. tutarsız ifadeler kullanılmaktadır. Oysa "zaman kipi" diye bir şey olamaz. Zaman, bir eylemin, bir oluşun ya da bir durumun geçmişte ya da şimdi cereyan ettiği süreyi, içinde bulunduğu zaman dilimini yahut da gelecekte devam edeceği süreyi anlatan bir dilbilgisi kategorisidir. Oysa kip eyleme, oluşa, duruma yükleme dayalı bir bakış açısı gösterir, bunların hangi tarzda gerçekleştiğini, zorunluluk mu, gereklilik mi, istek mi, izin mi içerdiğini anlatır. Türkçede kipler bildirme kipleri ve tasarlama kipleri şeklinde ikiye ayrılırken batı dillerinde üçe ayrılır. Türkçedeki tasarlama kiplerinde yer alan gereklilik, istek, dilek-koşul ve emir biçimleri örneğin Almancada farklı sınıflara ayrılmaktadır. Emir kipi ayrı bir kip olarak görülmekte; gereklilik, istek ve dilek-koşul ise ya tarz eylemleriyle veya Konjunktiv I (Türkçenin duyulan-öğrenilen geçmiş zamanına denk sayılabilecek dolaylı anlatım) ya da Konjunktiv II (istek, dilek, koşul kipi) gibi dilbilgisel biçimlerle dile getirilmektedir. Ayrıca kip ve kip(sel)lik kavramlarının da karıştırılmaması gerekmektedir. Her dilde belli sayıda kip vardır ve kipi anlamları önceden belirlenmiştir. Oysa kuramsal açıdan kipliklerin sayısı sınırsızdır ve Türkçede şu kadar, Almancada bu kadar kiplik vardır demek mümkün değildir.

Anahtar Kelimeler: Türk dilbilimi, zaman, kip, kip(sel)lik.

GİRİŞ

Nedense Türkçe söz konusu olduğunda zaman, kip ve kip(sel)lik konuları birçok dil(bilim)ci tarafından hep karıştırılmıştır. Kendi dillerinin ait olduğu dil grubu söz konusu olduğunda bu konuları karıştırmayan araştırmacılar Türkçe söz konusu olunca aradaki ayrımı görmekte zorlanmaktadır. Örneğin Peters (1947: 67-76) Türkçe eylemlerle ilgili olarak *Die Grundformen* (temel biçimler) ve *Die Nebenformen* (ikincil biçimler) başlıkları altında zamanlarla kipleri aynı kategoride değerlendirmiştir. Buna gerekçe olarak da Hint-Avrupa dillerinde az çok belirgin olan zaman-kip (Tempus-Modus) kategorilerinin ve farklılığının açık olmadığını belirtmektedir.⁴

Zaman

Bir oluşun, kılışın ya da durumun içinde geçtiği veya geçeceği evre olarak tanımlanabilecek zaman kavramı evrenselidir. *Geçmiş*, *şimdi* ve *gelecek* bizden bağımsız olarak, bizim dışımızda vardır. Ancak biz her şeyimizle zamanın içindeyiz ve zamana bağlıyız. Lâkin zaman kavramının gerek anlamsal katmanları gerekse bu katmanların dilbilgisel görünüşleri dilden dile büyük farklılıklar gösterir.

⁴Bunu demekle aslında Türkçede birleşik zaman olarak tabir edilen kategorilerin morfolojik/biçimsel açıdan iki zaman ekinin birleşmesiyle oluşsa bile, gerçekte edimsel açıdan iki zamanın söz konusu olmadığına ve Weinrich (1993: 198-199) sözünü ettiği *hazır olma-erteleme* veya *tartıştırma-anlatma* gibi konuşucu tutumunun gerçekleştiğine işaret etmektedir.

Dilbilgisel kategorilerin oluşması tamamen ihtiyaca dayanır. İnsan ve insanla ilgili her şey, yani doğa, kültür, sanat ve bilimin evrilmesi dilde de evrilmelere neden olur. Gerek zaman (Tempus) gerekse kip kavramlarının gelişimi ve dilbilgisindeki görünüşleri, zaman bilincinin yükselmesiyle ve dile getirmek istediğimiz oluş, kılış ve durumlara öznel bakış açımızın bu etmenleri süzmesiyle bağlantılıdır. Dilin ilk aşamaları çok yalın bir iki sürem karşıtlığına dayanırken, tarihsel gelişim başka zaman biçimlerinin doğmasına yol açabilir. Dil felsefecisi Köller (1988: 140) farklı zaman basamaklarının oluşmasını, dilin yazılı kullanımının hızla artmasıyla ve çevirinin, dolayısıyla başka dillerin büyük etkisiyle ilişkilendirmesi bu görüşü desteklemektedir. Çeviriye kaynaklık eden dildeki anlamsal ayrıntıların erek dile eksiksiz ve kusursuz aktarılması kaygısı yeni ara basamakların ortaya çıkışını hızlandırmıştır.

Dilsel kategorilerin oluşumu ile ihtiyaç arasındaki bire bir örtüşmenin en iyi örneği Manchester Üniversitesi budundilbilim profesörü Daniel Everett'in Amazonlarda Maici nehri kıyısında yaşayan Pirahã halkının diliyle ilgili 1977'den beri yaptığı incelemelerdir. Everett, Pirahãların arasında toplam yedi yıl geçirmiş ve bulguları onu şaşkına çevirmişti. Zira Pirahãda zaman anlatan sözcükler yoktu; eylemlerde geçmiş zaman bulunmuyordu. Maymunlar ya da güvercinler sayılardan ne kadar anlıyorsa, Pirahãların da o kadar anladığını, sayı kavramı olmayınca sayıları ayırt etmenin de olanaksız olduğunu söyleyen Everett bu olağandışı durumları şöyle açıklıyor: *Dil, kültür aracılığıyla dünyaya gelir. Pirahãların kültürü ise şimdi ve burada yaşamak biçiminde özetlenebilir. Sadece doğrudan doğruya yaşananlar anlatılmaya değer bulunuyor. Bütün olaylar konuşma anına bağlıdır. Bu yaşam biçimi soyutlamayı ve geçmişle karmaşık bağlantılar kurmayı engelliyor, böylece dili sınırıyor* (Bredow 2006).

Olayları sadece *şimdi-şimdi değil* ya da *tarihsel açıdan gerçek-düşünsel açıdan gerçek* karşıtlığına göre sınıflandıran diller vardır. Bu şekildeki sınıflandırma yukarıda Everett'in bulgularının söz konusu olduğu, çok ilkel yaşam tarzını yansıtır niteliktedir. Yaşam, doğa, kültür vs. gelişip değiştikçe zamansal kategoriler de değişir. Göreceli olarak ilkel olan koşullar daha az nitelik, daha az ayrıntı gerektirir. Gelişim ve değişim daha çok ayrıntıyı, daha çok niteliği beraberinde getirir (bak.Köller 1988: 89).

Köller (1988: 321) yazarların metinlerini oluştururken zaman biçimlerini bilinçli olarak seçip seçmediklerinden söz etmektedir. Yazarların verdikleri yanıtlarda okul bilgilerinin yönlendirici olduğunun belirtildiğini, ancak yanıtlar ile yazarların oluşturdukları metinler arasında çelişki olduğunu, zira metin oluşumunda farkında olmadan dilbilgisinden ziyade dil hissinin (Sprachgefühl) rol oynadığını belirtmektedir. Gerçekten de bir yazarın dilbilgisi kurallarına sıkı sıkıya uyma ilkesini önplanda tutarak ürün verdiğini düşündüğümüzde o ürünün dilbilgisi kitabı gibi kuru, soğuk ve zevksiz olacağını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Zaman ve kip

Türk dilbilimi ya da Türkçenin dilbilgisi kitaplarına baktığımızda da zaman ve kip kavramlarının çok karıştırıldığını,⁵ hatta bazen eşdeğer olarak algılandığını görüyoruz. Bunu en somut biçimde T. Nejat Gencan'da gözlemlemekteyiz. Gencan (2001: 304.vd.) *eylem kipleri* başlığı altında kipi tanımlarken şöyle demektedir: *Eylemler zaman ve anlam özelliklerine göre türlü eklerle değişik biçimlere girer. Bu biçimlerin her birine **kip** denir. Türkçede dokuz eylem*

⁵Oymak (2004) bu karışıklığa değinerek bunun Türkçe öğretiminde büyük bir sorun oluşturduğunu ve kip - zaman farkının bir türlü kavranamadığını belirtmektedir.

kipi vardır dedikten sonra *-DİLİ GEÇMİŞ ZAMAN KİPİ = KESİN GEÇMİŞ*: Yağız atlar kişnedi ile kendine göre kipleri (!) anlatmaya başlamış ve 9. sıraya *BUYURU KİPLERİ*ni koymuştur. Devamında Gencan (2001: 325) *Dokuz eylem kipi, eylemi anlatışlarına göre iki bölüme ayrılır* deyip kipleri tekrar dilek kipleri ve bildirme kipleri şeklinde ayırmıştır. Kısacası T. N. Gencan'ın tanımlamalarına göre neyin zaman, neyin kip olduğu anlaşılammaktadır.

Ediskun (1985: 173) *Kip, fiil kök ya da gövdelerinin - zaman ve biçimlere göre - türlü morfemlerle, yani eklerle girdikleri kalıplara denir* diyerek zaman (Tempus) ve kipi (Modus) birbirinden ayırmamaktadır. Korkmaz (2007: 43) bildirme kiplerini *Fiilin olumlu veya olumsuz nitelikteki yapılışını; geniş zaman, şimdiki zaman, görülen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman ve gelecek zamanda olmak üzere belli bir zaman kavramı içinde veren kipler* diye tanımlarken aslında bildirme kiplerinin içeriğine dair bir şey söylememekte, kipi sadece zamanla ilişkilendirmekte ve söyleminden sanki tasarlama kiplerinde zaman kavramı olmadığı çıkarımı yapılabilmektedir.

Türkçe ile Arnavutçadaki zaman ve kip kavramlarını karşılaştıran Kadiu (2015) makalesinde *Türkçede eylemin belirttiği işin nasıl, ne zaman ve ne biçimde yapıldığını bildiren anlatım biçimine kip denir. Fiildeki kip kendi varlığını ancak zaman ekleri ile ortaya koyabilmektedir. Buna göre kip, şekil + zaman kavramlarının birleşimidir... Arnavutçada kip kavramı farklılıklar gösterir. Arnavutça kipinin anlamı farklıdır. Bu gramer kategorisi ile eylemin ve nesnel gerçekliğin ilişkisini anlatmaktadır. Bu gramer kategorisi ile konuşucunun bir eyleme duruşunun belirler. Bu duruş ihtimal, isteklilik ve gerçeklilik. Arnavutçada kip gramer kategorisi eylemin gerçekleştirdiği (modalite) asıl unsurudur*

demek suretiyle okuyucuya kendi içinde çelişki taşıyan birçok yanlış bilgi aktarmaktadır. İlk tümcedeki yanlış kip tanımı, Arnavutça kipinin anlamının Türkçe kipten farklı olduğu ve sanki Türkçede kip eylemin gerçekleştirdiği bir modalite, bir *duruş ihtimal, isteklilik ve gerçeklilik* ifade etmiyormuş gibiyenliş bir çıkarımla sonuçlanmaktadır.

Atabay vd. (1983: 239f.) kipi *eylemlerle dile getirilen devinim, olay, oluş ve kılımla ilgili anlatım biçimleri* şeklinde tanımlarken doğru bir yaklaşım sergilemekte, ancak devamında bildirme kiplerini *Eylemin belirttiği kavramın geçmişle, şimdiyle, gelecekle ya da geniş bir süreyle ilgili olduğunu bildirme gibi bir görevleri bulunduğunu* söyleyip bu kipi ağırlıklı olarak zamansal bir olgu şeklinde betimleyerek diğerleriyle aynı yanlış düşmektedir. Atabay ve diğerlerinin adı geçen yerdeki dipnotlardan anlaşıldığı üzere N. Üçok'a göre kip, *tümce içinde eylemlerin aldıkları biçimlerdir*. Dil Derneği yayını olan Türkçe Sözlük'e (1999: 812) göre kip *eylemlerde belirli bir zamanla birlikte konuşanın, dinleyen ve konuşulanın tekil ya da çoğul olarak belirtilmiş biçimidir*. Türk Dil Kurumu'nun elektronik sözlüğündeki tanımı da aynı kipiye çıkmaktadır.⁶

Zaman ve kip kavramlarının karıştırıldığını vurgulayan Yaman (1999: 24) ise *Geniş zaman bütün zamanları kapsayan bir kip* diyerek çelişkili bir ifade kullanmıştır.

Kahraman (1986: 67-68) eylem kiplerini *Fiillerin, zaman ya da biçim eklerinden birini alarak girdikleri biçimlere 'kip' adı verilir* diyerek buna bir örnek oluşturmaktadır. Oysa kip *Belli söylem ortamında konuşucunun iş, olgu, durum karşısındaki tutumunu belirleyen dilbilgisi ulamıdır* (İmervd. 2011: 175) ve ayrıca öznel olan yanlarıyla da nesnel olan zamandan ayrılır.

⁶http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.54818c5245bf44.54730996 (Erişim: 05.12.2014)

Aşağıda sözünü edeceğimiz *kip - kiplik* kavramlarını çok iyi analiz eden F. Karademir'in de

Ben geleceğim, Sen geleceksin, O gelecek;

Biz geleceğiz, Siz geleceksiniz, Onlar gelecekler.

Bu örneklerde gelecek zaman kipinin altı kişiye göre çekimi görülmektedir (Karademir 2012: 2101)

sözleriyle *zaman kipi* gibi dilbilgisinde olmayan bir terim kullanması çok ilginçtir. Vardar ve diğerleri (1988: 141) kip konusunda şunu demektedir:

Eylemin belirttiği oluş karşısında konuşucunun tutumunu, bir başka deyişle, salt bildirmeyle mi yetindiğini, yoksa bir yorumda mı bulunduğunu, istek, dilek, koşul, gereklik, buyrum mu anlattığını gösteren eylem biçimlerinin özelliği. Zaman terimi gibi kip terimi de gerçekte salt bir nitelik taşımaz. Bir kip birden çok kipsel değer anlatabilir. Kimi durumlarda sözdizimsel zorunluluklara bağlı olarak kipsel değer ortadan kalkabilir. Türkçeye ilişkin betimlemelerde kip kavramı zaman kavramıyla çoğu kez karışır, kip yerine tarz terimini kullanıp zaman yerine kipi kullananlara bile rastlanır. Pek çok sınıflandırma varsa da, genellikle bildirme kipleri (belirli geçmiş, belirsiz geçmiş, şimdiki zaman, gelecek zaman ve geniş zaman) ve isteme kipleri (istek, dilek-koşul, gereklik ve buyrum) birbirinden ayırt edilir.

Aslında kip ile zamanarasındaki farkı en iyianlatan şusatırlarım utlakaanmak gerekir:

... geniş zaman kipi, şimdiki zaman kipi, gelecek zaman kipi demekele de (sic, böyle), birbirinden tamamıyla ayrı olan zaman ve kip ulamlarını birbirine karıştırmış oluyor; 'Kipin zamanları olabilir, fakat zaman kipi olamaz (Dilaçar 1974: 166).

Kavramsal zaman – dilbilgisel zaman ayrımı

Türkologların duayenlerinden sayılan Ergin'e (1988: 273) baktığımızda aynı şekilde kip ve zaman kavramlarının birbirlerinden ayrılmadığını açıkça görüyoruz; nitekim *Şekil ve zaman ekleri* başlığı altında *Bildirme kipleri, tasarlama kipleri* altbaşlığını açtıktan sonra

Bildirme kipleri...yapılan veya yapılacak olan hareketleri haber verdiği göre hareketin zamanını da gösteriyor demektir. Şu halde fillerin zaman bildiren bütün çekimleri şekil bakımından bildirme kipleri içinde toplanırlar. Yani, bildirme kiplerini yapan şekil ekleri aynı zamanda zaman ekleri durumundadırlar. Hatta şekil fonksiyonları aynı olduğu, ancak zaman bakımından birbirinden ayrıldıkları için bu ekler zaman ekleri diye anılırlar... Aynı şekilde bildirme kipleri de zaman kipleri olarak zamanlarına göre adlandırılırlar (Ergin 1988: 273)

diyerek kip ile zamanarasında fark görmediğini göstermektedir. Bildirme kipleri oluş, kılış ya da bir durumu bildirdiğine göre elbette bunların gerçekleştikleri ya da gerçekleşecekleri süre vardır. Ancak eylemlerin zaman bildiren bütün çekimleri bildirme kipleri içinde toplanamazlar. Bildirme kiplerini yapan çekim ekleri aynı zamanda zaman ekleri durumunda olsa da – bizce bu ifadeyi ters çevirerek zaman biçimlerini gösteren bütün ekler aynı zamanda belli bir kipi de gösterirler demek daha doğrudur – zaman kavramı bildirme kiplerine mahsus değildir.

Unutulmamalıdır ki kip zamansallık, zaman da kipsellik ifade edebilir. Muharrem Ergin'inbu düşüncenin tersini iddia ettiği aşağıdaki ifadesi ilginçtir:

Tasarlama kiplerinde ise zaman yoktur. Bu kipleri yapan şekil ekleri yalnız bir takım şekiller ifade ederler. Bu şekiller de tasarlamının şart, istek, gereklik veya emir şeklinde ortaya çıktığını gösterir. Şu halde dört tasarlama kipi olup bunlar da fiillerin şart, istek, gereklik, emir şekilleridir. (Ergin 1988: 274).⁷

Birçok açıdan tartışılabilir bu alıntı *kavramsal zaman* ile *dilbilgisel zamanı* birbirinden ayırmamızı zorunlu kılmaktadır. Türkçede tasarlama kipleri istek, izin, gereklilik, emir, olasılık gibi genel perspektiflerin dışında zaman ifadesini içinde barındırır (bak. Onan 2011: 309). İster geçmişe, ister şimdiye, ister geleceğe gönderimde bulunsun, her zaman biçimi belli bir kipi de ifade eder, yani ya bir olayı, eylemi, durumu haber verir, ya da bir isteği, dileği, koşulu, emri iletir. Ama bu demek değildir ki zaman ve kip aynı şeylerdir. Keza zaman-kip arasındaki geçişliliği gösteren ifadelerde; yani şart, istek, gereklik veya emir tümcelerinde de zaman kavramının mevcut olduğunu birçok örnekle göstermek mümkündür:

- *Hasan, git!*

gibi bir tümcenin eylemi herhangi bir ek almadan kök halinde emir görevinde kullanılmıştır. Konuşucu, Hasan'ın gitmesini yoğun bir şekilde istemektedir - ki başkasından olan yoğun isteye/beklentiye emir diyoruz - bu istek ya da emir *şimdi* veya *gelecekte* olabilir, ama *geçmişte* kalmış olamaz. Geçmişe yönelik olarak emir kipini değil, istek ya da dilek kiplerini kullanabiliriz:

- *Hasan, keşke gideydin!*
- *Hasan, keşke gitseydin!*

Tümceye ekleyeceğimiz zaman zarflarıyla emir kipinin geçmişe dair kullanılamayacağını açıkça saptayabiliriz:

- *Hasan, şimdi git!*
- *Hasan, yarın git!*

olur; ama

- *Hasan, dün git!*

olmaz. Benzer denemeleri koşul tümceleri

- *Hasan gitse (... her şey daha iyi olacak)!*

istek tümceleri

- *Ben de geleyim!*

dilek tümceleri

- *Keşke yağmur yağsa!*

ve gereklilik tümceleri

- *Artık yağmur yağmalı*

⁷ "Bırakmalıyım (= bırakmam gerekiyor - bilmelisiniz (= bilmeniz gerekmektedir) örneklerini veren Ediskun (1985: 182) tümcelerin zamanıyla ilgili olarak *Belirli bir zaman göstermez* demekle aslında aynı örnekle kendi kendisiyle çelişmektedir.

İNİNDE zaman zarfı ekleme işlemi yaparak kipin zamandan ayrı düşünölemeyeceğini, yani mutlaka kavramsal (anlamsal) bir zamanıçerdiğini göstermek zor değildir.Eğer M. Ergin *Tasarlama kiplerinde zaman yoktur*demekle

- *Git!*
- *Gitsen!*

gibi tasarlama kiplerinin bazı biçimlerinin *zaman ekleri* içermemesini (!) kastediyorsa, buna diyecek bir şey yoktur. Demek ki burada yapılması gereken şey *dilbilgisi* ve *anlam* kategorilerinin birbirleriyle karıştırılmaması ve *kavramsal zamaniledilbilgisel zamanın* fark edilmesi önemlidir.

Aksan (1999: 183) yukarıda belirtildiği üzere zaman ile kip arasında hiçbir fark görmeyen Ergin'in görüşlerini göreceleştirerek *Belli bir zamanı dile getiren bir çekim eki ...değişik zamanların, kiplerin anlatımını da üstlenmekte, görünüş açısından ilginç nitelikler sergilemektedir*demekte ve zaman-kip-görünüş arasındaki yakın ilişkiye işaret etmektedir. Böylece bize kipin istek, dilek, koşul, beklenti, varsayım, olasılık, gerçeklik, gerçekdışılık (bak. Lewandowski 1985: 693) gibi genel ya da öznel yaklaşımları dile getiren bir anlatım biçimi olduğunu sezdirebilmektedir.

Zaman - kip – kiplik

Türk dilbiliminde zaman – kip kavramları nasıl karıştırılıyorsa kip ve kiplik kavramları da karıştırılmaktadır; bu durum dolaylı olarak zaman ile kipliğin karıştırılması sonucunu doğurabilmektedir.⁸

Öncelikle şunu söyleyelim. Dilsel olguları tek yönlü değil, kabaca biçim - içerik/işlev, dilbilgisi - anlam gibi karşılıklar temelinde değerlendirmek gerekir. Kipin oluş, kılış ya da durum karşısında takınılan öznel bir tutumun anlatımı için kullanıldığını birçok bağlamda ifade ettik. Ancak burada vurgulanması gereken şey, kipin doğal olarak belli bir anlamı/işlevi olan dilbilgisel bir kategori oluşturduğudur. Demek istiyoruz ki kipten söz edince aklımıza eyleme ait biçimsel bir özellik gelir. Oysa kiplik yalnızca anlamsal ve edimsel bir kategoridir(bak. Glück 2010: 433; Bußmann 2008: 442). Kipve kiplik konusunu enine boyuna irdeleyen A. Benzer'inbu konuda söylediklerine kulak verelim:

Türkçedeki buyruk, istek, dilek-şart, gereklilik kipleri için konuşucu, atanmış belli dil biçimlerini kullanmak mecburiyetindedir. Kiplik kullanımı için ise konuşucu atanmışları değil, seçilmiş biçimleri kullanır. Seçim konuşucuya aittir. Sınır ise kipteki gibi dört kullanım ile sınırlı değildir. Konuşucu ve dinleyici öznel tutumlarına dayalı olarak bir kiplik türü seçer... Bu öznel tutumlar dinleyici tarafından bazen beklenti bazen tahmin bazen şüphe olarak algılanır. Kiplik kavramı kip'ten farklıdır. Kiplik eklerin sahip olduğu ekin ikincil ya da üçüncül işlevinden biridir. Kip nesnel, kiplik ise öznel bir tutumu yansıtır. Bu sebeple kip sayısı sınırlı kiplik sayısı ise konuşucu ve dinleyiciye göre tercih edilebildiğinden sınırsız olmamakla kipe oranla daha fazladır (Benzer 2012: 112).

⁸Karademir (2012: 2102) kiplik ile görünüşün (Aspekt) de çok karıştırıldığını işaret etmektedir: *Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere, görünüş, konuşanın, çekimli eylemdeki zamanı ve işaretleyicilerin kullanım keyfiyetidir. Başka bir deyişle eylemin zamanına öznel bakışıdır. Kiplikle bir karşılaştırma yapılacak olursa, kiplik, konuşanın, eylemin gerçekleşme(me) tarzı; görünüş ise, süreci/zamanı ile ilgili tutumunu yansıtır. Bu açıdan bakıldığında, kiplik ve görünüş ayrımı yerine, tasarlama/tarz kipi-zaman kipi karşılığına paralel olarak, tasarlama/tarz kipliğizaman kipliği (görünüş yerine) karşılığını yansıtan bir terimlendirmeyi de öğretilbilirlik/öğrenilebilirlik kolaylığı açısından tartışmaya değer görmekteyiz.*

Her dilde belli sayıda kip olabilir, Türkçede şu kipler, Almancada bu kipler vardır deriz. Ancak teorik açıdan sınırlandırmanın mümkün olmadığı sayıda kiplikler için bunu diyemeyiz. Kiplik bildiren birçok biçimbirim, sözcük olabilir. Kiplik anlamı bağlamdan, büründen, konuşucunun niyetinden, dinleyicinin beklentisinden kaynaklanabilir. Dilbilgisel kip biçiminde olmayıp kip anlamı (=kiplik, kipsellik) yansıtabilecek birkaç dilsel öğeden söz edelim:

- Ek: *Gelmelisin / Das Wasser ist trinkbar.*
- Yardımcı eylem: *Er will um 09.00 gekommen sein / Sie dürfen diesen Raum nicht betreten / Asiye mag keinen Tee.*
- Ad-eylem: *Çalışmak durumundayım.*
- Ana eylem: *Sizi uyarıyorum! Sie scheint sich gelangweilt zu haben*
- Ünlem *Yuh be!*
- Sözdizimsel bir yapılarla (Almancada mastar ve edatla: *Du hast dein Seminar heute abzugeben / Die Deputation ist bis morgen zu erfüllen.*

Kiplik ve edim

Kiplik ya da kipsellik deyince aklımıza gelmesi gereken ilk şeylerden birisi de edimdir, söylemlerdir, bağlamsal / durumsal yananamlardır. Zaten kiplikleri sayısal olarak sınırlayamamanın nedeni de budur:

- *Ben ona gösteririm!*

Bu sözce tehdit ifade ederken,

- *Ahmet'e o arsayı kim gösterecek? sorusuna*
- *Ben ona gösteririm.*

şeklinde verilecek bir yanıt çok farklı düzanlamsal bir özelliğe sahiptir. Yinelemek gerekirse, bu durumlarda bürünsel özellikler de çok önemlidir.

Kiplik ve birleşik zamanlar

Zamanı kipten ayırmanın kolay olmadığını, dilbilgisel her zaman biçiminin biçimsel olmasa da anlamsal bir kip içerdiğini, bu nedenle zaman ve kipten iç içe olduğunu ifade ettik. Özellikle Türk diliyle ilgili kaynaklarda birleşik zaman⁹ diye tabir edilen birleşik yapılarda konuşucunun oluş, durum ya da kılışla ilgili öznel tutumunu gösteren kipselleştiriciler dilbilgisel birleşik zaman biçiminin önüne geçebilmektedir. Örneğin

- *Ben bunu yemedim/yerdim!*

(geniş zamanın hikâyesi = NarrativdesAoristes) geniş zaman ve görülen geçmiş zaman eklerinin birleşmesiyle oluştuğu halde ortaya çıkan anlamı her iki zaman perspektifiyle de (anlatıcı zamanlar [erzählende Tempora], tartıştırıcı zamanlar [besprechende Tempora]) ilişkilendirmek ikinci planda kalır. Görülen geçmiş zamanın anlattığı yapılmışlık/bitmişlik ağırlıklı anlam olduğu halde durumsal olarak bunu farklı yorumlamak da mümkündür. A kişisiyle B kişisi arasında geçen aşağıdaki iletişim bağlamını düşünelim:

⁹ Yalın zamanlarda da kiplik (anamlar) olabilir.

- A: - *Bize ikişer porsiyon at eti yedirdiler.*
- B: - *Ben yemezdim.*

diyerek öznel bir tutum takınabilir. Bu söylemi çözümlersek birkaç öznel tutum söz konusu olabilir:

- *Ben iki porsiyon değil, daha az yerdim.*
- *Ben (o an itibarıyla) at eti yememeyi tercih ederdim.*
- *Ben hiçbir şey yemezdim.*
- *Ben at eti yenmesine karşıyım.*
- *Ben at etini sevmem.*
- *Beni kimse at eti yemeye zorlayamaz.*
- *Kimsenin başkasını at eti yemeye zorlama hakkı yok.* Dinleyicinin şakacı bir yüz ifadesiyle gülümseyerek de
- *Ben yemezdim dediğini düşünelim. Yani*
- *Keşke benim de elime geçse, keşke birisi bana da at eti ikram etse!*

Dolayısıyla böyle bağlamlarda zamandan ziyade istek, dilek, koşul, niyet, uyarı, destek, olasılık, itiraz, temenni, kesinlik gibi kipsel anlamlar öne çıkmaktadır.¹⁰ Bu durum özellikle birleşik zaman¹¹ kategorisine sokulan bütün biçimler için söz konusudur. Edimsel koşullara bağlı olarak aşağıdaki zaman biçimlerine birçok anlam yüklenebilir. Yüklenecek anlamlar okuyucunun / dinleyicinin de algısına bağlıdır. Aşağıdaki örneklerde bu doğrultuda yorumu okuyucuya bırakalım:

- Şimdiki zaman: *Ben sadece gülüyorum.*
- Geniş zaman: *Tamam, geliriz.*
- Gelecek zaman: *Siz yürüyeceksiniz!*
- Görülen geçmiş zaman: *Maraş'tan bir haber geldi.*
- Öğrenilen geçmiş zaman: *Dediler ki Merik ölmüş.*
- Şimdiki zamanın hikâyesi: *Koşarak geliyorduk ...*
- Görülen geçmiş zamanın hikâyesi: *Biz dün geldiydik.*
- Öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi: *Deniz dün gelmişti.*
- Gelecek zamanın hikâyesi: *Biz bugün gelmeyecektik.*
- Geniş zamanın hikâyesi: *Gelirdim ya da gelmezdim...*
- İstek kipinin hikâyesi: *Keşke gideydin, burada kalmayaydın!*
- Gereklilik kipinin hikâyesi: *Gitmeliydik, kamamalıydık.*
- Dilek-koşul kipinin hikâyesi: *Sana inansaydık.*
- Şimdiki zamanın rivayeti: *O biliyormuş.*
- Öğrenilen geçmiş zamanın rivayeti: *Dunja dün gelmişmiş.*
- Gelecek zamanın rivayeti: *Keçileri kaçıracaktı!*

¹⁰K. M. Ljubimov (içinde: Johanson 1971: 138) daha 1953'te geniş zaman ve türevlerinin bildirme kipi kapsamına dahil edilmemesi, Johanson (agy.) ise kipsel olmayan geniş zaman ve türevlerinin görünüş sisteminin bir parçası olarak görülmesi gerektiğini söylemektedir.

¹¹ Dilbilgisi kitaplarına bakılırsa birleşik zaman kavramı da tartışmalıdır. İki zaman ekinin eylem kök ya da gövdesine eklenmesi dışında zaman eki ile kip eklerinin bir arada kullanılmış olması da birleşik zaman olarak tanımlanabilmektedir.

- Geniş zamanın rivayeti: *Yemek yaparmış ya da yapmazmış, bu bizi ilgilendirmezmiş.*
- İstek kipinin rivayeti: *Gideymişim de, tavuklara yem vereymişim de...*
- Gereklik kipinin rivayeti: *Biraz daha oturmalıymışız.*
- Dilek-koşul kipinin rivayeti: *Alparslan kahve içmeseymiş.*
- Şimdiki zamanın koşulu: *Ya annemler bizi bekliyorlarsa!*
- Görülen geçmiş zamanın koşulu: *Geldiyse mi?*
- Öğrenilen geçmiş zamanın koşulu: *Adamlar gelmişse.*
- Gelecek zamanın koşulu: *Yürüyeceksen...*
- Geniş zamanın koşulu: *Yerse!*
- Şimdiki zamanın durum birleşik zamanı: *İşimi yapıyorumdur yani.*
- Öğrenilen geçmiş zamanın durum birleşik zamanı: *Gerekeni yapmışımdır.*
- Gelecek zamanın durum birleşik zamanı: *Sen de onu seveceksindir.*
- Geniş zamanın durum birleşik zamanı: *Artık dosyaları yedeklersinizdir.*
- Gereklik kipinin durum birleşik zamanı: *Arkadaşlar oraya gitmelilerdir / gitmelidirler.*
- Geniş zaman hikayesinin şartı: *Gelir idiyse ...*
- Şimdiki zaman hikayesinin şartı: *Ders anlatıyorduydu...*
- Görülen geçmiş zaman hikayesinin şartı: *Geldi idiysek...*
- Öğrenilen geçmiş zaman hikayesinin şartı: *Arabayı sürmüştüyse ...*
- Gelecek zaman hikayesinin şartı: *Yüzecek idiyse ...*
- Gereklik hikayesinin şartı: *Oturmalı idiyse...*
- Geniş zaman rivayetinin şartı: *Okumaz imişsem ...*
- Şimdiki zaman rivayetinin şartı: *Uçağa binmiyormuşsam ...*
- Duyulan geçmiş zaman rivayetinin şartı: *Uçağa binmişmişsem ...*
- Gelecek zaman rivayetinin şartı: *Uçağa binecekmişsem ...*
- Gereklik rivayetinin şartı: *Uçağa binmeliymişsem ...*

Kiplik sözcükler (ayırtaçlar)

Öncelikle kiplik sözcük terimiyle tarz/kip yardımcı eylemlerini (Modalverben) kastetmediğimizi belirtelim. Helbig/Buscha (2013: 430 vd.) dilbilgisi kitaplarında belirteç diye nitelenen bazı sözcükleri biçimleri açısından değil de anlamları açısından ayrı bir kategoride ele almakta ve *Modalwort*¹² (kiplik sözcük, tarz sözcüğü) olarak adlandırmaktadır. Gerekçeleri, *Modalwort*'ların belirteçlerden farklı olarak öznel bir bakış açısı göstermeleridir. Ayrıca bu sözcüklerin sözdizimsel davranışları da standart bir belirteçten ayrıdır. Helbig/Buscha (agy.) kiplik sözcüklerin ayırıcı özelliklerini şöyle sıralamaktadır:

1) Karar sorularına (Entscheidungsfrage) sadece kiplik sözcükle yanıt verilebilir, ama normal bir belirteçle verilemez:

- *İşler yürüyor mu? -Herhalde* (kiplik sözcük).
- *İşler yürüyor mu? - *Hızlı* (belirteç).

¹² Balcı (2003: 8) bu sözcükleri de ele aldığı çalışmasında *Modalwort*'a karşılık olarak *ayırtaç* terimini önermiştir.

- *İneklere yem verecek misin? - Elbette (kiplik sözcük).*
- *İneklere yem verecek misin? - *Yarın¹³(belirteç).*

Bunun tersine, soru sözcükleriyle sorulan tamamlayıcı sorulara (Ergänzungsfrage) kiplik sözcükle yanıt verilmesi mümkün değildir:

- *Nasıl yürüyeceksiniz? - *Mutlaka (kiplik sözcük).*
- *Nasıl yürüyeceksiniz? - Yavaşça (belirteç).*
- *Ne zaman geliyor çocuklar? - *Belki (kiplik sözcük).*
- *Ne zaman geliyor çocuklar? - Akşamleyin(belirteç).*

2) Normal belirteçlerin tersine kiplik sözcükler soru, emir ve dilek tümcelerinin içinde yer alamazlar:

- *Öğrenci böyle mi düşünüyor? Öğrenci böyle düşünüyor mu?(belirteç).*
- **Öğrenci belki mi düşünüyor? *Öğrenci belki düşünüyor mu? (kiplik sözcük).*
- *Hayriye dün mü öldü? Hayriye dün öldü mü? (belirteç).*
- **Hayriye maalesefmi öldü? / *Hayriye maalesef öldü mü? (kiplik sözcük).*

3) Tümcedeki kiplik sözcüğün yeri adilla değiştirilemez:

- *Yaşlı adam yavaş yürümüyor (belirteç).*
- *Yaşlı adam böyle yürümüyor (belirteç).*
- *Yaşlı adam ne yazık ki yürümüyor (Kiplik sözcük, yerine aynı anlama sahip bir adıl konamaz)*

4) Kiplik sözcükler bağlaçla birbirine ulanamaz, ama belirteçleri ulamak mümkündür. Ayrıca kiplikler derecelendirilemez, belirteçler derecelendirilebilir:

- *Nasrettin Alıncayı daha iyi öğrendi (belirteç).*
- *Nasrettin Alıncayı daha çabuk öğrendi (belirteç).*
- *Nasrettin Alıncayı daha iyi ve daha çabuk öğrendi (belirteç).*
- *Nasrettin Alıncayı belki öğrendi (kiplik sözcük).*
- **Nasrettin Alıncayı daha belki öğrendi (kiplik sözcük).*
- *Nasrettin Alıncayı gerçekten öğrendi (kiplik sözcük).*
- **Nasrettin Alıncayı daha gerçekten öğrendi (kiplik sözcük).*
- **Nasrettin Alıncayı belki ve gerçekten öğrendi (kiplik sözcük).*

¹³ Bu yanıtın doğru olduğunu sanmak bir yanılsamadır. Zira *yarın* belirtecini eksiltildi bir tümce olarak böyle kullanabiliriz, ama zihnimize tümcenin geri kalan bölümünü (...*vereceğim*) de tasarlarız.

Kip(sel)lik anlamının yoğun bir şekilde dile getirilmesine yarayan, ancak Türkiye'deki dilbilim çalışmaları bir yana, Avrupa dilbiliminde bile ayrı bir sözcük sınıfı olarak az sayıda dilbilimci tarafından dikkate alınan bir sözcük kategorisi daha mevcuttur. Aşağıda sözünü edeceğimiz sözcükler dilbilgisi kitaplarında genellikle edat ya da belirteç diye adlandırılır. Oysa edat hem terim hem kavram olarak kapsamı bakımından başlı başına bir sorundur.¹⁴ Kimileri çekimi yapılamayan her türlü sözcüğe edat derken, kimileri sadece dar anlamıyla ilgeçleri (Adpositionen) bu kapsama almaktadır. Ne var ki Gerhard Helbig bu konuya bir sözlük adamıştır (Helbig 1988). Balcı (2003) ise Helbig'in bu sözlüğünden esinlenerek Türkçedeki Partikel'leri ele almış ve özsözcük diye adlandırmıştır.

Kiplik ve özsözcükler

Bu terimi Türk dilbilgisinde değişik adlar altında gösterilen, Almancada *Abtönungspartikel* ya da *Modalpartikel* diye adlandırılan, açık / somut anlamları olmayan, fakat anlama değişik renkleri katan sözcükler için önermekteyiz.

Özsözcükler biçimbilimsel açıdan çekimi yapılamayan, işletilemeyen, kısacası "öz" biçimlerini değiştirmeyen, genellikle kısa ve yalın birimlerdir. Almancaya nazaran Türkçede sayıları oldukça azdır. Sözdizimsel açıdansa a) Tümcelemsiler ve ünlemler gibi tümce değerleri yoktur; b) Sıfatlar ve adlar gibi tamlama veya tümleç oluşturamazlar; c) Adlar ve belirteçler gibi tümce ögesi değeri taşımazlar; ç) İlgeçler ya da bağlaçlar gibi ilgi kurucu / bağlayıcı işlev göremezler; d) Tümceden çıkarıldıklarında tümcede sözdizimsel bir yanlışlık oluşmaz.

Özsözcüklerin anlamsal özelliklerine gelince: a) Konuşucunun konuya ilişkin öznel tutumunu, kişisel bakış açısını, duygularını; kısacası tümcede "kişiye özel olanı" yansıtır; b) Tümce ya da tümce ögesi değeri taşımadıkları için herhangi bir soruya konu ya da yanıt olamazlar; c) Tümcenin bir bölümüne değil, tümüne gönderme yaparlar; ç) Sözcüksel anlamları genellikle zayıftır; bu nedenle tümcenin gerçeklik koşullarına katkıda bulunmazlar; yalnızca – yukarıda belirtildiği üzere – konuşucunun öznel yaklaşımını yansıtır; d) Her özsözcük her tümce tipinde yer alamayabilir; e) Olumsuzlanamazlar. Şimdi örnekler verelim:

- *Ali araba almış. – Ucuz mu bari? - Ucuz olsaydı bari.*
- *Bari¹⁵ zamanında gel!*
- *Naim gelecek mi? Geldi bile.¹⁶*
- *Toplantıya doçentler katılıyor mu? – Öğrenciler bile katılıyor.*
- *Gel bakalım buraya!¹⁷*
- *Bize yardım edebilecek misiniz? – Bakalım.*
- *Yemek çok da tuzlu değilmiş (aşırılık)*

¹⁴ Bir çalışmasında edat konusunu irdeleyen Balcı (2003) edatları şu alt gruplara ayırmaktadır: 1) Ünlemler (*Oh! Ay! Eyvah! Beyefendi! Özgür!*); 2) Bağlaçlar (*Ben gelirim diyorsun, ama geleceğini sanmam*); 3) İlgeçler (*Darmaşta Mahallesi'ne dek yürüdük*); 4) Tümcelemsiler (*evet, hayır, peki, hay hay, yok, değil*); 5) Özsözcükler (*Bugün spor yap bari!*); 6) Ayırtaçlar (*Halime sınavı başarır mı dersin? Elbette!*).

¹⁵ Bu özsözcük buyrum tümcelerinde / koşullu tümcelerde yer alır; bir şeyin en alt düzeyde de olsa gerçekleşmesi beklentisi ya da kuşku anlatabilir.

¹⁶ *Barı*'nin tersi olarak değerlendirebileceğimiz *bile*, umulanın dışında, beklenenin fazlasının gerçekleşmesini anlatır; soru tümcelerinde yer almaz.

¹⁷ İstek / tehdit anlatan bu özsözcük emir tümcesinin başında bulunmaz: **Bakalım gel buraya!*

- *Bırak da gideyim!* (istek)
- *Sabaha kadar da çalışmıştık!* (hayıflanma)
- *Buradan birer künefe yiyelim gitsin.*¹⁸
- *Beni anlamadın gitti.*¹⁹
- *İşler kötü demek (üzüntüyü, şaşkınlık).*
- *Hani her gün bir kitap okuyan bir öğrenci vardı ya...*
- *Hani bankada onbinlerce doları olmasa...*
- *Hani ne demişler...*
- *Hani pek de pahalı sayılmaz ya...*²⁰
- *Bak hele bana ne diyor!* (şaşkınlık, tehdit, istek, uyarı).
- *Hele sen git, görürsün gününü* (şaşkınlık, tehdit, istek, uyarı).
- *Hele şükür! Bir saatlik gecikmeyle gelebildin* (öfke).
- *Hüseyin oldukça çalışkan; hele ablası daha da çalışkan* (bağlaç).
- *Hazır köye gelmişken muhtara uğrayalım* (fırsat).
- *İşinden niye ayrıldın ki?! (pekiştirme)*
- *Yahu hiç insan sevgisi yok mu bu adamda?! (sitem)*
- *Gecikmeyesin ha!²¹ (uyarı, pekiştirme)*
- *Davayı kazandık ya, sen ona bak!* (umursamama) (bak. Helbig 1988; Balcı 2003)

SONUÇ

Zaman ve kip ayrı şeylerdir. *Zaman kipi* diye dilbilgisel bir terim yoktur, dilbilimsel açıdan olması da mümkün değildir. Şimdiki zamanlı *Annemler geliyor* gibi bir tümcenin belli bir zaman biçimine sahip olması, bu tümcenin kipinin şimdiki zaman kipi diye adlandırılmasını gerektirmez. Bu mantıkla hareket edilirse *Annemler geldi* görülen geçmiş zaman kipinde, *Annemler gelmiş* öğrenilen geçmiş zaman kipinde, *Annemler gelir* geniş zaman kipinde, *Annemler gelecek* gelecek zaman kipinde bulunmaktadır. Oysa bu tümcelerin kipi aynıdır, ortaktır ve bildirme kipidir. Sanırım zaman-kip konusunda yapılan yanlış şudur: Bir şeyin değişik ölçütlere göre kategorilendirilebileceğini göz ardı etmek. Örneğin

- *Cem, saati beş liradan Almanca dersi veriyor.*

gibi dilsel bir veriye anlambilim, sözdizim, edimbilim, biçimbilim, sesbilim, biçembilim gibi değişik açılardan bakabiliriz. Hatta aynı tümceyi farklı dilbilgisi kuramlarına göre (geleneksel dilbilgisi, üretici-dönüşümsel dilbilgisi, işlevsel dilbilgisi, bağımsal dilbilgisi, durum dilbilgisi) çözümleyebiliriz ve çözümleyeceğimiz veri aynı olmasına karşın elde edeceğimiz sonuçlar az ya da çok farklılık gösterecektir; bu farklılıklar neye nasıl baktığımızı gösterecektir. Yukarıdaki tümceyi sadece zaman veya sadece kip açısından değerlendirmek zorunda değiliz. Tümceyi hem kip, hem de zaman açısından ele alabiliriz. Zaman açısından şimdiki zaman, kip açısından bildirme kipine dâhil bir tümce söz konusudur.

¹⁸ Kalıplaşmış durumda ve yüklemden sonra kullanılabilen *gitsin* gerçek anlamını yitirerek bir işi sonuçlandırma dileğini anlatır. Öyleyse *gitsin*'li tümceler geçmiş zamanlı olamaz, şimdiki zamanlı olur.

¹⁹ *Gitti*, sözdizimsel ve yapısal açıdan *gitsin* ile karşılaştırılabilir. İstenmesine karşın gerçekleşmeyen bir konuyu anlatan *gitti*, yalnız *görülen geçmiş zamanlı* tümcelerde kullanılır.

²⁰ Bu örneklerdeki *hani* yapılan anımsatmayı pekiştirir; *Hani biletler?* örneğindeki *hani (nerede)* soru sözcüğünden anlam açısından farklıdır.

²¹Bu birimi ünlem olarak da değerlendirmek mümkündür.

Yüklem olarak kullanılmış durumdaki her eylem biçimi / her tümce aynı anda bir kip anlamı taşır, fakat bu anlamı taşıyan dilbilgiselkip biçimbirimleri olmayabilir. Örneğinbildirme kiplerine özgü kipekleri yoktur. Aynı şekilde her kip bir zamanla ilişkilidir ve zaman ifade eder. Fakat zamanı gösteren ekler olmayabilir:

- *Arkadaş, buraya gel!* (Emir kipidir, zaman eki içermez, ama şimdiki ya da gelecek zamanı ifade eder).
- *İlsu bir gelse!*(Dilek kipidir, zaman eki yoktur, ama şimdiki ya da gelecek zamanı ifade eder).

Bunun yanında bazı tümcelerde dilbilgisel açıdan hem zaman hem kip hem de kip(sel)lik vardır:

- *Ya sen bunu yapamazsan!?* (Biçimsel olarak geniş zaman, kip olarak dilek-koşul, kiplik olarak kaygı vs. ifade eder).

Kip ve kip(sel)lik terimlerini de karıştırmamak gerekir. Kip, eyleme ait dilbilgisel bir kategoridir, kip(sel)lik ise anlamsal bir kategori olup eklerle, sözcüklerle, sözdizim yoluyla, bürünsel özelliklerle, hatta çoğu zaman edimsel veya durumsal koşullarla sağlanır.

KAYNAKÇA

- AKSAN, Doğan(1999):Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi. Engin Yayınları. Ankara.
- ATABAY, Neşe vd. (1983): Sözcük Türleri. TDK Yayınları: 421. Ankara.
- BALCI, Tahir (1993): Abriss der türkisch-deutschen kontrastiven Grammatik. Ein Lehrbuch für Studierende des Deutschen als Fremdsprache. Dicle Üniversitesi Yayınları, no: 5. Diyarbakır.
- BALCI, Tahir (2003): *Edat Bağlamında Sözcük Türlerine Yeni Bir Yaklaşım*. TÖMER Dil Dergisi, 122. sayı, s. 7-16. Ankara.
- BENZER, Ahmet (2012): Türkçede Zaman, Görünüş ve Kiplik. Kabalcı Yayınevi. İstanbul.
- BREDOW, Rafaelavon (2006): *LebenohneZahlundZeit*. Der Spiegel. 17. sayı, 24.4.06, s. 150-152).
- BUŞMANN, Hadumod (2008): *Lexikon der Sprachwissenschaft*. Alfred Kröner Verlag. Stuttgart.
- DEMİRGÜNEŞ, Sercan (2010): *Yazılı Girdilerde Görünüş Hipotezi: Türkçe 1. Sınıf Ders Kitabı Örneği*. Türklük Bilimi Araştırmaları27. S. 225-237.
- DEMİRCAN, Ömer (2003): *Türk Dilinde Çatı*. Papatya Yayıncılık. İstanbul.
- DİLAÇAR, Agop (1974): *Türk Fiilinde 'kılmış'la 'görünüş' ve Dilbilgisi* Kitaplarımız. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1973-74*. (1974) s. 159-171.
- DUDEN (1984): *Grammatik der deutschen Gegenwartssprache*. 4.,neubearb. und erweit. Auflage, hrsg. von der Dudenredaktion. Dudenverlag. Mannheim. (Der Duden; Bd. 4).
- DREYER/SCHMİTT (2001): *Lehr- und Übungsbuch der deutschenGrammatik*. Verlag fürDeutsch. Ismaning.
- EDISKUN, Haydar (1985): *Türk Dilbilgisi*. Remzi Kitabevi. İstanbul.
- ERBEN, Johannes (1984): *Deutsche Syntax. Eine Einführung*. Peter Lang. Bern u.a.
- ERGIN, Muharrem (1988): *Türk DilBilgisi*. 17. Baskı. Bayrak Basım / Yayın / Dağıtım. İstanbul.
- GENCAN, Tahir Nejat (2001). *Dilbilgisi*. Ayraç Yayınevi. Ankara.

- GLÜCK, Helmut (Hrsg.) [2010]: Metzler Lexikon Sprache. 4. Aufl. Verlag J. B. Metzler. Stuttgart. Weimar.
- HELBIG, Gerhard (1988): Lexikon deutscher Partikeln. VEB Verlag Enzyklopädie. Leipzig.
- HELBIG, Gerhard / BUSCHA, Joachim (2013): Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht. Klett-Langenscheidt. München.
- İMER, Kamile vd. (2011): Dilbilim Sözlüğü. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi. İstanbul.
- JOHANSON, Lars (1971): Aspekt im Türkischen. Vorstudien zu einer Beschreibung des türkeitürkischen Aspektsystems. Studia Turcica Upsaliensia 1. Almqvist & Wiksell. Uppsala.
- KADIU, Spartak (2015): Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Türkçede Zaman Kiplerinin Anlamı. <http://www.turkcede.org/yeni-ogrenenlere-turkce-ogretimi/593-turkcenin-yabancı-dil-olarak-ogretimi-turkcede-zaman-kiplerinin-anlami.html>. (Erişim: 21.01.2015).
- KAHRAMAN, Tahir (1986): Yükseköğretimde Türk Dili ve Anlatımı. Güneydoğu Modern Matbaa. Diyarbakır.
- KARADEMİR, Fevzi (2012): Türkiye Türkçesinde Emir Kip(lik)i Üzerine. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. Volume 7/4, Fall 2012, p. 2091-2138, Ankara. http://www.turkishstudies.net/Makaleler/213804551_KarademirFevzi_S-2091-2138.pdf(Erişim: 20.01.2015).
- KORKMAZ, Zeynep (2007): Gramer Terimleri Sözlüğü. TDK Yayınları: 575. Ankara.
- KÖLLER, Wilhelm (1988): Philosophie der Grammatik. J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung und Carl Ernst Poeschel Verlag. Stuttgart.
- LEWANDOWSKI, Theodor (1985): Linguistisches Wörterbuch 2. 4. Aufl. Quelle&Meyer. Wiesbaden.
- MAAS, Utz / Wunderlich, Dieter (1972): Pragmatik und sprachliches Handeln. Mit einer Kritik am Funkkolleg Sprache. Athenäum Verlag. Frankfurt/M.
- ONAN, Bilginer (2011): Anlama Sürecinde Türkçenin İşlevleri. Nobel Akademik Yayıncılık Danışmanlık Tic. Ltd. Şti. Ankara.
- OYMAK, Rıfat (2004): Türkçe öğretiminde -dilbilgisel- bir biçimbirim/ulam olan kip kavramının biçim dizimdeki işlevi ile kavranma düzeyi ve geleneksel dilbilgisi eleştirisi. <https://www.pegem.net/dosyalar/dokuman/461.pdf> (Erişim: 30.11.2014).
- PETERS, Ludwig (1947): Grammatik der türkischen Sprache. Axel Juncker Verlag. Berlin.
- SOWİNSKI, Bernhard (1978.): Deutsche Stilistik. Beobachtungen zur Sprachverwendung und Sprachgestaltung im Deutschen. Fischer Taschenbuch Verlag. Frankfurt am Main.
- TÜRKÇE SÖZLÜK (1999): Türkçe Sözlük 2. Dil Derneği Yayınları: 9. Ankara.
- WEINRICH, Harald (1993): Textgrammatik der deutschen Sprache. Dudenverlag. Mannheim u.a.
- VARDAR, Berke vd. (1988): Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü. ABC Kitabevi. İstanbul. İzmir. Ankara.
- YAMAN, Eruğrul (1999): Türkiye Türkçesinde Zaman Kaymaları. TDK Yayınları: 730. Gramer Bilim ve Uygulama Kolu Yayınları: 28. Ankara.